

I. NAZARIYA VA METODOLOGIYA

UDK:330.3

MINTAQADA IQTISODIY O'SISHNI TA'MINLASHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Fazlitdin Bahadirovich Aminov - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti "Innovatsion iqtisodiyot" kafedrasi dotsenti, i.f.n.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В РЕГИОНЕ

Фазлитдин Бахадирович Аминов – к.э.н., доцент кафедры "Инновационная экономика" Каршинского инженерно-экономического института

SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS FOR ENSURING ECONOMIC GROWTH IN THE REGION

Fazlitdin Bahadirovich Aminov – Associate Professor of the Department of "Innovative Economics" of Karshi Engineering and Economic Institute

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodchi olimlar tomonidan "iqtisodiy o'sish", "iqtisodiy salohiyat" tushunchalariga berilgan ilmiy-nazariy ta'riflar va ularning qiyosiy tahlili, shuningdek, barqaror iqtisodiy rivojlanish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashda mintaqaviy salohiyatning ahamiyati, uning asosiy elementlari, iqtisodiy salohiyatning toifalarga bo'linishi va undan foydalanish imkoniyatlari, shuningdek strategik boshqaruv yo'nalishlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy o'sish, iqtisodiy salohiyat, iqtisodiy rivojlanish, salohiyat elementlari.

Аннотация. В данной статье представлены научно-теоретические определения, данные экономистами понятиям «экономический рост», «экономический потенциал» и их сравнительный анализ, а также значение регионального потенциала в обеспечении устойчивого экономического развития и экономического роста, выделены его основные элементы. А также выделена категоризация экономического потенциала и возможности его использования, даны направления стратегического управления.

Ключевые слова: экономический рост, экономический потенциал, экономическое развитие, элементы потенциала.

Abstract. This article presents the scientific and theoretical definitions given by economists of the concepts of "economic growth", "economic potential" and their comparative analysis, the importance of regional potential in ensuring sustainable economic development and economic growth, its main elements are highlighted. Also, the classification of economic potential and the possibilities of its use are highlighted, the directions of strategic management are given.

Keywords: economic truth, economic potential, economic development, elemental potential.

1. KIRISH

Mamlakatimizda iqtisodiy islohotlarni ta'minlashga katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor

yo'nalishlarida makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlarini saqlab qolish, shuningdek, iqtisodiyotni rivojlantirish va erkinlashtirish, viloyatlar, tumanlar va shaharlarni mutanosib ravishda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, ularning hududlari mavjud salohiyatdan samarali foydalanish, to'g'ridan-to'g'ri ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish maqsadida har bir hududning tabiiy, foydali qazilmalari, sanoat, qishloq xo'jaligi, turizm va mehnat salohiyatidan kompleks va samarali foydalanish, aholi turmush darajasi va daromadlarini oshirish ustuvor yo'nalishlar etib belgilangan [1].

Har qanday davlatning asosiy iqtisodiy muammosi barqaror iqtisodiy o'sish va uning yuqori sur'atlarini ta'minlashdan iborat. Barqaror iqtisodiy o'sish – bu iqtisodiyotning uzoq vaqt davomida yuqori sur'atlarda o'sishini hamda oqilona makroiqtisodiy siyosat, iqtisodiyotni liberallashtirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya va diversifikatsiya qilish, texnik qayta qurollantirishga qaratilgan tarkibiy o'zgarishlar, shuningdek ishlab chiqarishni jadallashtirish va chuqurlashtirish natijasida iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlariga erishishni ta'minlashdan iborat.

Mamlakatimiz hududlarini kompleks va mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligi, iqtisodiy va investitsiya salohiyati va boshqa qiyosiy ustunliklarni baholashning yagona tizimini joriy etish maqsadida O'zbekiston, 01.05.2020 yildagi PQ-4702-son "Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha reyting tizimini joriy etish to'g'risida"gi qarori [2] hududlarda mavjud salohiyatdan foydalangan holda iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlarini ta'minlashni ko'zda tutgan.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, maqola dolzarb mavzuga bag'ishlangan.

2. MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Hozirgi vaqtda iqtisodiy o'sish muammolari iqtisodiy muhokamalarda, turli siyosatchilar, hukumat a'zolari, turli millat vakillarining muloqotlarida markaziy o'rinni egallaydi. Chunki real ishlab chiqarishning u yoki bu darajada o'sishi har qanday iqtisodiy tizim uchun xos bo'lgan cheklangan resurslar sharoitida cheksiz ehtiyojlarni qondirish muammosini hal qilish imkonini beradi.

A.Smit va T.Maltus nomi bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy rivojlanishning dastlabki tushunchalaridan biri uning o'sishi yoki sekinlashuvining birlamchi omillari mehnat, kapital va aholi soni degan farazga asoslangan edi. Ammo ular, klassik siyosiy iqtisodning ko'plab tarafdorlari kabi, inson bilimini rivojlantirish, fanni rivojlantirish va uning yutuqlarini texnologiya va ishlab chiqarishni tashkil etishni takomillashtirishda qo'llash kabi muhim omilning ahamiyatini hisobga olmadilar [3].

Klassik maktabning yana bir ko'zga ko'ringan vakili David Rikardo iqtisodiy o'sishni asbob-uskunalarni texnologik takomillashtirish va savdoga ixtisoslashish orqali nazorat qilish mumkin, lekin ayni paytda butunlay barqaror holatni ehtimol qildi.

Iqtisodiy o'sishning keyingi kontseptsiyalarida asosiy e'tibor rivojlanishning to'rtta omilining turli kombinatsiyalariga qaratiladi: mehnat, kapital, resurslar va texnologiya. Xususan, V. Rostouning bosqich nazariyasi iqtisodiy o'sish nazariyalari uchun alohida qiziqish uyg'otadi, unga ko'ra, ma'lum vaqtdan so'ng barqaror iqtisodiy o'sish mamlakatning iqtisodiy strukturasi sezilarli sifat o'zgarishlariga olib keladi va iqtisodiyot tabiiy ravishda harakatga keladi. "bir bosqichdan ikkinchisiga" yoki bir holatdan boshqasiga [4].

To'lovga qodir talab Keyns modelining asosiy omili bo'lib, iqtisodiy o'sishga hissa

qo'shishi kerak bo'lgan yalpi to'lovga qodir talabning kengayishi hisoblanadi. Amalda Keynes talab omillariga emas, balki klassik yondashuvga xos bo'lgan taklif omillariga e'tibor qaratadi. Keynsning fikricha, iqtisodiy o'sishni o'rganishda investitsiyalarning multiplikativ ta'siri muhim ahamiyatga ega. Mamlakat qanchalik boy bo'lsa, o'sib borayotgan milliy daromadning to'plangan va sarmoyaga yo'naltirilgan ulushi qanchalik ko'p ekanini ko'rsatadi.

J.A.Shumpeter 1934 yilda nashr etilgan "Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi" asari bilan o'sish nazariyasiga katta hissa qo'shdi. Aynan Shumpeter iqtisodiyotga "innovatsiya" tushunchasini kiritdi va tadbirkorning tabiatiga iqtisodiy o'sish nuqtai nazaridan mutlaqo yangicha nazar tashladi.

Nazariy jihatdan tadbirkor, tadbirkor-innovator, ijodkor shaxs taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchi sifatida ishtirok etadi [5].

Iqtisodiy o'sishning zamonaviy kontsepsiyasi ilmiy muomalaga amerikalik iqtisodchi Saymon Kuznets tomonidan kiritilgan. Uning fikricha, iqtisodiy o'sish - bu ishlab chiqarishning uzoq muddatli o'sish sur'ati aholi o'sish sur'atlaridan yuqori bo'lgan iqtisodiy rivojlanishdir [6].

P.Samuelsan va V.Nordxauslarning fikricha, iqtisodiy o'sishning asosiy omillari: kapital, texnologiya, tabiiy va inson resurslaridir. Yuqorida qayd etilgan olimlar iqtisodiy o'sishni ishlab chiqarish imkoniyatlari chegaralari kengayganda yuzaga keladigan "mamlakatning potentsial YaIM yoki ishlab chiqarish hajmining o'sishi" deb tushunadilar [7].

K.R.Makkonnel va S.L.Bryu o'zlarining klassik asarlarida iqtisodiy o'sish quyidagi omillar bilan belgilanishini ham ta'kidlaydilar:

- a) tabiiy resurslarning miqdori va sifati;
- b) mehnat resurslarining miqdori va sifati;

c) kapital resurslari;

d) texnologiya [8].

Ushbu tushunchalarni ochish uchun ilmiy-nazariy tadqiqotlar va iqtisodchilarning iqtisodiy o'sish va iqtisodiy salohiyatga oid fikrlarini o'rganish orqali o'ziga xos yondashuv qo'llaniladi. Muallif hududning iqtisodiy yuksalishi va uning iqtisodiy salohiyati haqida xulosa qilgan, salohiyat elementlari va ulardan samarali foydalanish bo'yicha o'z takliflarini bildirgan.

3. TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ilmiy maqola tayyorlashda ilmiy abstraksiya, induksiya va deduksiya, ijtimoiy-iqtisodiy hodisalarni tizimli tahlil qilish, qiyosiy tahlil kabi usullardan keng foydalanilgan.

4. ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Iqtisodiy o'sish turli nuqtai nazardan o'rganilganligi sababli uni intensiv va ekstensiv turlarga bo'lish mumkin. Ekstensiv iqtisodiy o'sish tabiiy resurslar, mehnat va kapital kabi ishlab chiqarish omillarining qo'shimcha jalb etilishi va faqat ularning miqdoriy ko'payishi hisobiga sodir bo'ladi. Ularning sifati va texnik darajasi o'zgarishsiz qoladi. Ilmiy-texnik bazani takomillashtirish, ishlab chiqarishning barcha omillaridan samarali foydalanish va mehnat unumdorligini oshirish hisobiga iqtisodiyotning intensiv o'sishi ta'minlanadi. Intensiv usul ishlab chiqarishga jalb qilingan har bir resurs birligining unumdorligida, pirovardida mahsulot miqdorini oshirishda, mahsulot sifatini oshirishda ifodalanadi [9].

Nazariyalar va harakatlantiruvchi kuchlarning xilma-xilligi mintaqadagi iqtisodiy tizimlar rivojlanishining maqsadi, manbai, harakatlantiruvchi kuchi va boshqariladigan omilini tavsiflovchi yagona umumiy yaxlitlikni aniqlash vazifasining murakkabligi bilan izohlanadi. Biroq, maqsadlarni, o'sish omillarini, boshqariladigan toifalarni va harakatlantiruvchi kuchlarni

sinchkovlik bilan o'rganib chiqqach, ularning barchasi har biri bir qismi bo'lgan yagona iqtisodiy tizimning "kompetentligi" tushunchasiga birlashtirilganligini ko'rish mumkin.

Uning salohiyatini mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy tizimning asosi sifatida olish mumkin. Salohiyat (potentsial) - (lotincha potentia - kuch), har qanday vazifani bajarish, ma'lum maqsadga erishish uchun foydalanish mumkin, mavjud resurslar, imkoniyatlar, vositalar, zaxiralar; shaxs, jamiyat, davlatning ma'lum bir sohadagi imkoniyatlari [10].

"Kompetensiya" atamasi subyektning obyektiv yoki subyektiv sharoitlar tufayli uning faoliyati sohasida o'zini namoyon qilmagan yashirin, hali to'liq namoyon bo'lmagan qobiliyatlarga ega ekanligini anglatadi [11]. Iqtisodiyot nazariyasida potentsial har qanday sohada mavjud vositalar va imkoniyatlar to'plami sifatida ta'riflanadi, lekin ayni paytda "vakolatli" atamasi "amalga oshirishga qodir" degan ma'noni anglatadi, uning mavjudligi va ishlatilishi ehtimoliy omildir [12].

Iqtisodiy adabiyotlarda ijtimoiy-iqtisodiy tizimning, jumladan, mintaqaviy iqtisodiyotning salohiyati deganda nima tushunilishi haqida kelishmovchiliklar mavjud. Masalan, Oksford lug'atida iqtisodiy potentsial raqobatbardoshlikni ta'minlovchi kuch va imkoniyatlar darajasi [13], boshqa manbada esa iqtisodiy salohiyat "xalq xo'jaligining ma'lum vaqt oralig'ida kapital qurilishni amalga oshirish, tovarlarni tashish va aholiga xizmatlar ko'rsatish qobiliyatining yig'indisi", - deb ta'riflanadi. Hatto bir qator ilmiy nashrlarda ham mualliflar o'rtasida iqtisodiy salohiyat to'g'risida kelishuv mavjud emas. Xususan, A.Yu.Chalenko iqtisodiy salohiyatni mavjud resurslar majmui, shuningdek, xo'jalik yurituvchi subyektlarning ishlab chiqarish – xo'jalik munosabatlari natijasi sifatida tavsiflagan [14]. Boshqa bir manbada

aytilishicha, "iqtisodiy salohiyatning kattaligi ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishini, mamlakatning raqobatbardoshligini va korxonalarining kapitallashuv darajasini ko'rsatadi" [15].

F.M.Rusinovning fikriga ko'ra, salohiyat potentsial keng ma'noda ma'lum bir maqsadga erishish uchun mavjud bo'lgan va ishlatilishi mumkin bo'lgan vositalar, zaxiralar, resurslarni anglatadi [19]. Ushbu kontseptsiyada iqtisodiy salohiyat oldingi mehnatning to'plangan natijasi bilan belgilanadi.

Bizning fikrimizcha, iqtisodiy salohiyat mazmunini bunday tarzda toraytirib bo'lmaydi, chunki jonli faoliyatsiz o'tmishdagi mehnat, odamlarning jonli mehnati faqat rezerv (zaxira), uni shartli ravishda potentsial deb atash mumkin. Ayrim iqtisodchilar iqtisodiy salohiyatni milliy boylik bilan belgilaydilar [17], lekin milliy boylik iqtisodiy salohiyatga qaraganda kengroq tushunchadir. Iqtisodiy salohiyat mehnat bilan yaratilgan moddiy boyliklarning to'planishini ta'minlaydi, lekin tabiiy resurslarni yaratmaydi, balki ulardan boylik yaratish uchun foydalanadi va demak, milliy boylik tarkibiga kiradi. Iqtisodchilarning ishlarida aks ettirilgan potentsialni tasniflashning boshqa usullari ham amaliyot uchun muhimdir. Masalan, bir qator mualliflar potentsialni tabiiy va ishlab chiqarish resurslari, aholi, tashkilot va boshqaruvni tarkibiy elementlarga ajratgan holda bloklarda ko'rib chiqishni taklif qiladilar [18]. Shu bilan birga, hudud va mintaqaning mintaqalararo, davlatlararo va jahon munosabatlari va kommunikatsiya tizimlaridagi o'rnini aks ettiruvchi geosiyosiy salohiyat alohida ta'kidlangan.

Ijtimoiy-iqtisodiy faoliyat turlarini hisobga olgan holda potentsialni tasniflash va uning uch jihatini ko'rib chiqish mumkin.

Birinchi jihat hududiydir. U mehnat salohiyatini: aholi soni va tarkibi, shuningdek,

mintaqaning geosiyosiy holatini o'z ichiga oladi.

Ikkinchi jihat - ishlab chiqarish. Odatda bular sanoat, qishloq xo'jaligi, ishlab chiqarish, infratuzilma va innovatsiyalardir.

Uchinchi jihat – hududning ijtimoiy-ma'naviy va intellektual salohiyati [19].

5. XULOSA VA TAKLIFLAR

Bir qator ta'riflarda iqtisodiy salohiyatni faqat iqtisodiy soha ko'rib chiqiladi, ya'ni resurslar birinchi o'ringa qo'yiladi va iqtisodiyotning asosiy maqsadi – odamlarning ehtiyojlarini qondirish o'z aksini topmaydi. Demak, “iqtisodiy salohiyat deganda iqtisodiyotning ma'lum hajm va sifatda mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarish va ularni iste'molchilarga yetkazib berish qobiliyati tushunilishi kerak” [20]. Shuni hisobga olib, iqtisodiy salohiyatni iqtisodiyotning ma'lum vaqt oralig'ida ma'lum miqdorda va sifatda ishlab chiqarish va iste'molchilarga yetkazib berish qobiliyati deb ta'riflashimiz mumkin.

Ko'rib chiqilayotgan yondashuvlarning muhim xususiyati shundaki, ular faqat resurslardan iqtisodiy foydalanishni ifodalovchi ijtimoiy-iqtisodiy tizimning iqtisodiy imkoniyatlarini o'rganadi. Biroq, ijtimoiy-iqtisodiy tizim subyektlarini iqtisodiy va noiqtisodiy manfaatlar birlashtiradi. Bunda iqtisodiy salohiyat iqtisodiy jarayonga jalb qilingan ijtimoiy-iqtisodiy tizim salohiyatining ma'lum bir qismigina hisoblanadi. Mintaqaning umumiy salohiyatini ijtimoiy va iqtisodiy tarkibiy qismlarga bo'lish mumkin.

Iqtisodiy salohiyat - moliyaviy, tashkiliy, texnik, mintaqaviy va tarmoq xarakterdagi mavjud yoki mumkin bo'lgan shartlar va cheklovlar doirasida iqtisodiy faoliyatni tashkil etish imkoniyatlari va hududning iqtisodiy faoliyatining maksimal ko'rsatkichlari.

Ijtimoiy salohiyat - bu siyosiy, ma'naviy, falsafiy, axloqiy, madaniy va etnik xarakterdagi mavjud yoki mumkin bo'lgan

turmush darajasining mezonlari va cheklovlari doirasida hayotiy faoliyatni tashkil etish qobiliyati va shu nuqtai nazardan turmush darajasi sifat ko'rsatkichlari.

Yuqoridagi nazariy tahlillar hududning salohiyatini aholi, davlat va atrof-muhit manfaatlarini hisobga olgan holda mavjud resurslardan foydalanish asosida uzoq muddatli faoliyatni ta'minlash imkoniyati sifatida aniqlash imkonini beradi. Shundan kelib chiqib, hudud salohiyatini tabiiy salohiyat, ishlab chiqarish salohiyati, ilmiy-texnik salohiyat, boshqaruv salohiyati, mehnat salohiyati kabi tarkibiy elementlardan tashkil topgan tizim sifatida ko'rish mumkin. Mintaqaning salohiyati - bu maqsadga erishish uchun mavjud bo'lgan va foydalanish mumkin bo'lgan vositalar, zaxiralar va resurslar.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, mintaqaning iqtisodiy salohiyatini, bizning fikrimizcha, mavjud imkoniyatlarni boshqarish nuqtai nazaridan quyidagi tarkibiy qismlarning yig'indisi sifatida ifodalash mumkin: resurs salohiyati (baza), funktsional salohiyat (foydalanish), zaxira salohiyati (o'sish), ularning yig'indisi mintaqa salohiyatini strategik boshqarish (rivojlantirish) imkonini beradi. Mintaqaviy salohiyat o'ziga xos ichki tuzilishga ega bo'lgan murakkab tizim bo'lib, bir qator belgilarga ko'ra tasniflanadi.

Mintaqaning salohiyatini quyidagicha aniqlash mumkin: resurslar va jarayonlarni baholash, ulardan foydalanish va rivojlantirish imkoniyati bilan mintaqa subyektlari o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar yig'indisi.

Mintaqaning salohiyatidan foydalanish imkoniyatlarini boshqarish nuqtai nazaridan, toifalarning har biri o'ziga xos iqtisodiy va iqtisodiy bo'lmagan tarkibiy qismlarga ega.

Asosiy resurs salohiyatiga tabiiy resurs, tabiiy-iqlim, iqtisodiy-geografik va demografik salohiyat kiradi.

Funktsional salohiyatga mehnat, ishlab chiqarish, moliyaviy, infratuzilma,

tadbirkorlik, tashqi iqtisodiy, tartibga solish va me'yoriy-uslubiy salohiyat kiradi.

Zaxira salohiyatiga ilmiy-texnikaviy, intellektual salohiyat, ijtimoiy, investitsion,

innovatsion, raqamli salohiyat, tashkiliy-boshqaruv salohiyati, norasmiy iqtisodiyot

kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 1-maydagi "Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini baholashning reyting tizimini joriy etish to'g'risida"gi PQ-4702-son qarori.
3. Мальтус Т.Р. Опыт закона о народонаселении. Перевод И.А. Вернера. М., 2005 г. С. 249.
4. Ростой В.В. Почему бедные становятся богаче, а богатые замедляются? Л.: Макмиллан, 1980.
5. Шумпетер Я.А. Теория экономического развития. - Гарвард: Издательство Гарвардского университета, 1934.
6. Кузнец, С. Экономический рост народов: совокупный выпуск и структура производства / С. Курнец. - Кембридж, 1971 - С.73
7. Самуэльсон П. Экономика: учебник / П. Самуэльсон, У. Нордхаус - [18 – изд.] – М., Вильямс, 2007 – 1360 с.
8. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономика. Учебник. - М: ИНФРА-М, 2003. -983 с.
9. Б. Валиев «Концептуальные подходы к теории экономического роста». Бизнес-Эксперт, 2014 № 1, 18 с.
10. Белоусов Р.А. Реальный экономический потенциал. - М.: Экономика, 1971.
11. Низомов А.Б., Намозова Н.Дж., Амонов Ю.Н. Микроэкономика. -Т.: Медицинское издательство Абу Али ибн Сины, 2000. - 21 р.
12. Большой энциклопедический словарь. V 2-х т. р. / Гл. изд. А. М. Прохоров. - М.: Советская энциклопедия, 1991. Т.2.
13. Оксфордский толковый словарь: английский-русский. - М.: «Академия Прогресса». 1995. - С. 318
14. Чаленко А.Ю. О понимании потенциала в экономических исследованиях / М.: Капитал страны, 2011.
15. Батирова Н. Отличительные черты развития промышленности Ташкентской области // Свет Ислама, выпуск 4, 2019.
16. Русинов Ф. М. Территориально-отраслевой принцип планирования: теория и практика. М., 1980.
17. Казачонок А. ГРАММ. Экономическая статистика. Минск, 1979 год.
18. Суслов К.В. Повышение конкурентоспособности региона. М: Финансы и статистика. 2011. С.211.
19. Мамаева З.М. Рейтинг инвестиционной привлекательности предприятия. //Резервы роста промышленного производства. Нижний Новгород: изд-во ННГУ. 2002. С. 55-63.
20. Голиков А. А. Введение в прикладную экономику: - Челябинск, 1999.